

Організовані кримінальні угруповання екстремістської спрямованості та особливості їхньої сутності

Козаченко Олександр Іванович – професор кафедри ОРД Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

Федосов Едуард Вікторович – здобувач кафедри ОРД Національної академії внутрішніх справ

У статті охарактеризовано екстремістську організовану злочинність кримінальної спрямованості, що діє в Україні, особливості існування та розвитку таких організованих злочинних угруповань.

Ключові слова: організована злочинність, організовані злочинні угруповання, протидія, правоохоронні органи.

Злочини, що вчиняються групою осіб, завжди являють собою більшу суспільну небезпеку, ніж аналогічні діяння, що вчиняються окремими індивідами. Вчинення злочинів групою злочинців вносить певну специфіку в механізм та інші складові кримінальної діяльності, а також тягнуть за собою, як правило, настання більш тяжких наслідків. Учинення злочинів організованими злочинними угрупованнями в особливій мірі підвищує ступінь суспільної небезпеки та настання ще більш тяжких наслідків. Тому в період розбудови незалежної, демократичної, правової, соціальної Української держави боротьба з організованою злочинністю як ніколи набуває великого значення. У преамбулі Рамкової Конвенції ООН проти організованої злочинності від 21 липня 1997 року підкреслюється, що держави-учасниці цієї Конвенції усвідомлюють той факт, що “організована злочинність у її національних і транснаціональних аспектах дестабілізує

міжнародні відносини, включаючи міжрегіональне, регіональне, субрегіональне і двостороннє співробітництво, за допомогою впливу на політику, засоби масової інформації, органи державного управління, судову владу та економіку за рахунок створення структур комерційного і підприємницького характеру” [1, с. 69].

В науковій літературі висловлено думку, що будь-який вид діяльності рано чи пізно самоорганізовується й перетворюється таким чином на організований вид діяльності. Злочинність цього перетворення також не минула, оскільки, починаючи з дрібних згай, банд та інших утворень, які збиралися час від часу й не мали постійної основи, вона з розвитком цивілізації сама “цивілізувалась”, набувала більш постійного характеру, формуючись поступово в сучасні добре організовані злочинні угруповання, синдикати, мафії, сім’ї [2, с. 383].

Феномен організованої злочинності та окремих її аспектів розглядався в роботах В. О. Алексеєва, Ю. М. Адашкевича, Ю. М. Антоняна, О. І. Гурова, Є. Б. Галкіна, А. І. Долгової, С. В. Дьякова, О. С. Ємельянова, В. Є. Емінова, М. Г. Іванова, М. І. Ковальова, Ю. Г. Козлова, В. В. Лунєєва, Ф. Мартенса, А. С. Нікіфорова, Д. Й. Никифорчука, В. С. Овчинського, В. Д. Пахомова, В. С. Разінкіна, А. Л. Репецької, О. В. Топільської, П. Тремблея, В. С. Устінова, Л. Шеллі та інших.

Як відомо, поняття організованої злочинної групи визначено в КК України (ч. 3 ст. 28). Закон передбачає наявність в організованій групі не менше трьох осіб. Що стосується системоутворюючих ознак, то вони вказані у багатьох дослідженнях: 1) стійкий характер злочинного об’єднання, розрахованого на тривалу діяльність; 2) незаконний, протиправний характер цієї діяльності; 3) отримання максимальних прибутків як головна мета; 4) складна ієрархічна система побудови злочинного співтовариства, з розподілом функцій його учасників; 5) корупційні зв’язки з працівниками органів влади і управління, а також правоохоронних органів для забезпечення безпеки своєї діяльності; 6) прагнення до монополізації (встановлення контролю) у певній сфері діяльності або на певній території. Деякі автори додають до цих ознак планування злочинних дій; організацію охорони та самозахисту; наявність власної системи санкцій і заохочень; кооперацію організованих злочинних угруповань; активне поширення антигромадської ідеології; проникнення в легальний бізнес; використання

найбільш рентабельних, вигідних форм і галузей діяльності [3, с. 9].

Ю. Г. Козлов виділив дві форми організованої злочинності – загальнокримінальну та господарсько-корисливу [4, с. 129], на існування двох форм організованої злочинності у схожому сенсі вказував А. С. Нікіфоров, називаючи їх білокомірцевою, тобто бюрократичною та економічною, гангстерською, тобто “кримінальною” [5, с. 75], але О. І. Гуров наголошував на тому, що зрощування організованих груп розкрадачів зі злочинцями так званого загальнокримінального профілю зайвий раз підкреслює цілісність явища організованої злочинності й помилковість її штучного поділу на лінії карного розшуку та боротьби з економічною злочинністю [6, с. 35]. З останньою думкою слід загалом погодитися, або, принаймні, приєднатися до позиції І. М. Даншина, а також О. В. Пристанської та В. П. Мурашова, які виділили три види злочинних співтовариств: 1) співтовариства, які спеціалізуються у сфері загальнокримінальної злочинності у поєднанні з нарко-, порнобізнесом, експлуатацією проституції, організацією азартних ігор, спекуляцією спиртними напоями, рекетом тощо; 2) співтовариства господарсько-економічної спрямованості; 3) злочинні співтовариства змішаного типу, які поєднують традиційні кримінальні та незаконні економічні способи здобування доходів [7, с. 50, 8, с. 40–41]. Практика свідчить, що існує чимало прикладів діяльності злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості, які одночасно мають економічне підґрунтя у вигляді певного підприємства і поєднують загальнокримінальну злочинну діяльність з економічною.

Кримінальні угруповання екстремістської спрямованості поєднують у собі як кримінальні, так і економічні складові, тим самим підвищуючи свій ступінь суспільної небезпечності.

У структурі кримінальної екстремістської ОЗГ виділяють такі елементи: лідерську групу (лідера); ядро; периферійну частину. Так, лідерську групу представляють члени групи, на яких покладено функцію керівництва, управління, або член групи, який через свої особисті якості користується авторитетом у більшості інших її членів. Ядро групи складають ті її члени, які вже утвердилися у ній, ідентифікувалися з нею, тобто є носіями групової свідомості, цінностей, норм, ідеології. Периферійну частину утворюють члени групи, які або нещодавно включилися до неї та ще не ідентифікувалися з нею, або присутні в групі лише функціонально. Саме ця частина групи, у першу чергу, є об'єктом “маніпулювання” з боку лідера у разі, якщо він є опонентом організатору ОЗГ [9, с. 95].

Екстремістська організована злочинна діяльність є спільною діяльністю всіх її учасників. Тому участь членів стійких злочинних угруповань в організованій екстремістській діяльності кримінальної спрямованості може полягати в: 1) організації злочинного угруповання; 2) керівництві угрупованням чи окремим його підрозділом; 3) забезпеченні існування та функціону-

вання самого угруповання без участі в учиненні конкретних злочинців; 4) примусовому втягненні інших осіб до складу угруповання або до вчинення окремих злочинів; 5) участі у вчиненні в складі угруповання або в його інтересах конкретних злочинів [10, с. 78]. Розгляд внутрішньої структури організованої злочинності передбачає необхідність урахування також її “інфраструктури”. На думку О. Ф. Долженкова, саме елементи інфраструктури є основним поживним середовищем відтворення суспільно небезпечних проявів. Інфраструктура – це своєрідне середовище і підґрунтя, яке зовні не виявляє кримінальних ознак, оскільки по суті має латентний характер, однак сприяє консолідації злочинних елементів, створенню ними організованих угруповань і обслуговує матеріальні, фінансові, захисні, субкультурні, кадрові та інші потреби злочинної системи [11, с. 45–46].

З точки зору психологічних підходів міжособистісні стосунки в групі опосередковуються змістом реальної діяльності групи, що дозволяє побачити її об'ємну структуру. В цій багаторівневій структурі можна виділити декілька страт (шарів), що мають різні психологічні характеристики, стосовно яких виявляються різні соціально-психологічні закономірності. Справа в тому, що до складу екстремістських кримінальних угруповань входять особи з різними видами суспільної зайнятості. Так, до складу екстремістських груп входять особи, що поєднані спільними поглядами, переконаннями, ідеологією, на основі яких і ґрунтується їх протиправна злочинна діяльність. Дана особливість ставить екстремістські угруповання на щабель вище простих ОЗГ кримінальної спрямованості.

Слід відмітити, що існує певний механізм відбору та поповнення кадрів кримінальних екстремістських угруповань. Так, важливим джерелом поповнення екстремістських організованих злочинних груп є девіантно орієнтована молодь – колишні спортсмени, студенти, які недовчилися, малокваліфіковані робітники. Основну масу злочинних формувань складають виконавці (“бойовики”, “бійці”, “торпеди” та ін.), звичайно поділені на невеликі групи (найчастіше 10–12 осіб) [12].

У соціальній психології зазначається, що провідним критерієм оцінки всього різноманіття груп, колективів, організацій є їх функціональне призначення [13, с. 35]. Організована екстремістська злочинна група призначена для досягнення поставлених цілей, а, як показує практика, цілі кримінальних екстремістських угруповань можуть бути найрізноманітніші, зокрема, від банального хуліганства над особою неслов'янської національності до повалення конституційного та державного ладу в країні. Злочинна група не залишається незмінною, відбувається її розвиток, йде удосконалення організаційної форми групи. Причому джерелом розвитку злочинної групи є її успішна діяльність, яка забезпечує розвиток злочинної групи в напрямку найбільш небезпеч-

них її типів – до організованої групи і злочинної організації [14, с. 16].

Учасники екстремістських формувань виконують спільні цілеспрямовані дії. Спільна діяльність неможлива без контактів між людьми та обміну життєво важливою інформацією. Обов'язковими рисами спільної діяльності є спільність ідеології, поглядів, переконань для всіх або ж абсолютної більшості учасників.

Характеристика злочинної групи та особливості взаємодії її членів обумовлюються рівнем організації, якісним і кількісним складом групи, видом вчинених злочинів та її стійкістю [15, с. 142].

Важливою ознакою організованої злочинної групи є її стійкість. У психологічному розумінні стійкість групи пов'язана з міжособистісними стосунками в угрупованні, явищами групової поведінки, наявністю певних норм і правил поведінки в групі, жорстокою дисципліною, чіткою ієрархією, взаємодією учасників і постійністю контактів. У юридичному значенні стійкість полягає в тому, що така група створюється для тривалої злочинної діяльності на постійній основі та забезпечується надійним захистом від їх викриття [16, с. 16].

Організована екстремістська злочинність кримінальної спрямованості віддає перевагу жорстким системам, що забезпечують стійкість, розподіл “праці”, спеціалізацію та ефективну керуваність. Більше уваги, як правило, приділяється засобам підтримання дисципліни, в результаті чого застосування санкцій до учасників злочинної організації є більш реальним, ніж ризик притягнення до кримінальної відповідальності. Наприклад, в одному з угруповань за неодноразове порушення дисципліни передбачалася “смертна кара”, в іншому – за несвочасне виконання наказу для винного “включали лічильник”, який визначав розмір штрафу [17, с. 43–44]. Під час проведеного узагальнення кримінальних справ про злочини, що вчиняються ОЗГ, вдалося встановити певні способи залучення до злочинної групи (наси́льство, шантаж, умовляння, добровільна згода та ін.).

Організована злочинність екстремістської спрямованості самим фактом свого існування сприяє ескалації жорстокості й насильства, підриву авторитету держави та її органів у очах населення у зв'язку з нібито безсиллям у боротьбі з нею. Не можна недооцінювати і такі чинники, які посилюють суспільну небезпеку організованої злочинності, як підтримання в деяких випадках дій націонал-екстремістів, упровадження в легальні управлінські та підприємницькі структури для використання їх у злочинних цілях; цілеспрямовані зусилля з розширення масштабів корупції в державному апараті; створення паралельних структур влади за кланово-етнічним (родовим, племінним) принципом. Проникаючи в органи законодавчої влади й державного управління, у правоохоронні та судові установи, організовані злочинні угруповання лобюють у них свої незаконні інтереси, завдають значних збит-

ків суспільству та державі, а також конкретній людині [18, с. 99].

Зокрема, організовані злочинні структури цілеспрямовано створюють умови для свого відтворення шляхом розповсюдження в середовищі населення азартних ігор, наркотиків, проституції і т. д. (пряме залучення, пропаганда через засоби масової інформації), що збільшує чисельність фонового контингенту, який підтримує організовану злочинність і готовий надати їй допомогу. Використовується, і політична, у тому числі національно-екстремістська, фразеологія; створюються молодіжні територіальні угруповання і банди, об'єднані за націоналістичними, релігійними та іншими поглядами.

Таким чином, особа тільки тоді може бути визнана учасником будь-якого формування, яке має за мету вчинення злочинів, коли вона, так чи інакше, бере участь у скоєнні конкретних злочинів. У іншому випадку буде відсутній причинний зв'язок зі злочинними наслідками, що тягне і відсутність співучасті як такої, а, отже, і підстави кримінальної відповідальності.

Перш за все, слід урахувати, що участь у таких формуваннях – це хоча й особливого роду, але все ж таки “співучасть”. Практично в будь-якій роботі про співучасть у злочині вказується обов'язкова наступна ознака – причинний зв'язок між діянням конкретного співучасника і загальним злочинним наслідком. Такий підхід вироблений досить давно і є загальновизнаним у кримінально-правовій науці. При цьому результат у даному випадку слід розуміти в широкому значенні й не ототожнювати зі злочинними наслідками у злочинах із матеріальним складом: мова йде про ту шкоду, що заподіюється будь-яким злочинним діянням у соціально-правовому сенсі, бо в подібному трактуванні безнаслідкових злочинів не буває.

На наш погляд, участь особи в екстремістській організації може виражатися в таких діяннях, які:

- передбачені в якості конкретного злочину (злочинів) Особливою частиною КК України;
- є співучастю в конкретному злочині (злочини);

- представляють собою приготування чи замах на конкретний злочин (злочини).

Конкретизуючи запропонований підхід до екстремістської організації, можна стверджувати наступне. Участь в екстремістській організації передбачає, в першу чергу, підготовку або вчинення особою злочинів екстремістської спрямованості, а також вчинення особою будь-яких інших діянь у злочинних інтересах спільноти (проте в будь-якому випадку ці діяння повинні бути причинно пов'язані конкретними злочинами, здійснюваними зазначеною організацією). Це може бути забезпечення учасників злочинної організації технічними засобами, транспортом; фінансування злочинних акцій та надання іншої матеріальної допомоги; підшукування об'єктів суспільно небезпечних посягань і т. д.

Слід зазначити, що участь в екстремістській організації має бути діяльною та активною, коли особа істотно сприяє її функціонуванню.

Окрім структури злочинів, учинюваних організованими злочинними угрупованнями, важливим елементом характеристики стану організованої злочинності є характеристика особи учасника організованого злочинного угруповання.

Окремого розгляду заслуговує особа організатора злочинних угруповань, оскільки повністю слід погодитися з висловлюваними в науці думками про те, що організатор є найбільш небезпечною фігурою серед співучасників.

Усе вищевикладене дозволяє зробити низку висновків:

1. Участь в екстремістському співтоваристві, яке ставить перед собою мету підготовки або вчинення злочинів екстремістської спрямованості, має виражатися у вчиненні конкретних, передбачених КК України, суспільно небезпечних діянь в інтересах цієї спільноти (безпосередньому скоєнні, вчиненні в співучасті, приготуванні до таких злочинів і замаху на них).

2. Участь має бути активною, діяльною і не може полягати в простому бездіяльному перебуванні в членстві у злочинній організації.

3. Особа може вважатися членом спільноти лише тоді, коли вона істотно сприяє її функціонуванню.

4. Участь у спільноті має визнаватися закінченим злочином, коли особа не просто дасть згоду на вступ до неї, а обов'язково підкріпить це конкретною практичною діяльністю, виконає будь-які дії, що випливають з факту приналежності до діяльності відповідної кримінальної структури.

Слід зазначити, що вивчення особи лідера злочинного угруповання має певну складність, оскільки, як вказується вченими, зокрема Ю. Г. Козловим [19, с. 26], лідери злочинних угруповань глибоко законспіровані, а низька якість розслідування, що має місце в ряді випадків, не дозволяє встановити, хто був лідером угруповання та керівником його злочинної діяльності. О. І. Гуров, характеризуючи особу лідера злочинного угруповання, зазначив, що він частіше не судимий, вельми розумний, має організаторські здібності, а за консультантів мав досвідчених професійних злочинців з числа так званих авторитетів, і навіть "зłodіїв у законі" [6, с. 34].

Цілями екстремістської злочинної організації є підготовка або вчинення за мотивами ідеологічної, політичної расової, національної чи релігійної ненависті або ворожнечі, а також з мотивів ненависті або ворожнечі відносно якої-небудь соціальної групи, метою ж об'єднання організаторів, керівників чи інших представників частин або структурних підрозділів екстремістської організації виступає розробка планів і (або) умов для вчинення злочину екстремістської спрямованості.

Список використаних джерел

1. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / [Упорядн. М. І. Камлик, Є. В. Невмержицький, Л. М. Доля, А. О. Мельник] ; За ред. Романюка Б. В., Камлика М. І. – К. : Школяр, 1999. – 480 с.

2. Поздняков Э. А. Философия преступления / Э. А. Поздняков. – М., 2001. – 453 с.

3. Кудрявцев В. Н. Социальные причины организованной преступности в России / В. Н. Кудрявцев // Организованная преступность и коррупция. Исследования, обзоры, информация. – Вашингтон, Москва, Санкт-Петербург, Екатеринбург, Иркутск, Владивосток, 2000. – № 1. – С. 9.

4. Обсуждение проблем изучения организованной преступности на заседании Всесоюзного методологического семинара по актуальным проблемам криминологии // Сов. государство и право. – 1988. – № 5. – С. 129–133.

5. Никифоров А. С. Контроль над преступностью в России // А. С. Никифоров // Государство и право. – 1994. – № 5. – С. 72–81.

6. Гуров А. И. От эмоций к фактам (взгляд на проблему организованной преступности) / А. И. Гуров // Соц. законность. – 1988. – № 10. – С. 33–36.

7. Даньшин І. Про організовану злочинність в СРСР і заходи боротьби з нею / І. Даньшин // Рад. право. – 1990. – № 6. – С. 48–52.

8. Пристанская О. В. Проблемы криминологической характеристики организованной преступности в СССР (признаки, формы, функции) / О. В. Пристанская, В. П. Мурашов // Проблемы борьбы с организованной преступностью. – М., 1990. – С. 36–47.

9. Ярмыш А. Н., Соболев В. А. Организованные преступные группы в Украине: традиционное и типичное (социологический очерк) : монография / А. Н. Ярмыш, В. А. Соболев ; [Под общ. ред. А. Н. Ярмыш]. – Х. : Нац. ун-т внутр. дел, 2002. – 195 с.

10. Єфремов С. О. Криміналізація участі в організованій злочинній діяльності / С. О. Єфремов // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей) : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : Право, 2000. – С. 78.

11. Долженков О. Ф. Складові інфраструктури організованої злочинності / О. Ф. Долженков // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности : сб. науч. статей / Под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремнина. – Биб-ка журнала "Юрид. вестник". – Одесса : ФЕНИКС, 2003. – С. 45–46.

12. Сизов А. А. Расследование преступлений, совершаемых организованными сообществами с участием иностранных граждан или в отношении них / А. А. Сизов // Воронежские криминологические чтения / Под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. – Вып. 3. – С. 193.

13. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – К. : Либідь, 1990. – 192 с.

14. Быков В. М. Проблемы расследования групповых преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / В. М. Быков. – М., 1992. – 16 с.

15. Батищев В. И. Характеристика группы и особенностей расследования совершенных ею неоднократных преступлений против личности // Воронежские криминологические чтения / В. И. Батищев ; [Под ред. О. Я. Баева]. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. – Вып. 1. – 142 с.

16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г.]. – К. : Форум, 2001. – 394 с.

17. Чуфаровский Ю. В. Психология оперативно-розыскной деятельности / Ю. В. Чуфаровский. – [2-е изд., доп.]. – М. : МЗ-Пресс, 2001. – 210 с.

18. Погорецкий М. А. Организована злочинність: тенденції розвитку та заходи протидії / М. А. Погорецкий // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16. – С. 99–110.

19. Что такое организованная преступность? : круглый стол журнала “Социалистическая законность” // Соц. законность. – 1988. – № 9. – С. 25–27.

В статье охарактеризована экстремистская организованная преступность криминальной

направленности, которая действует в Украине, особенности существования и развития данных организованных преступных группировок.

The article deals with the examination of the extremist organized crime of criminal orientation that existed in Ukraine, their existence and development.

Стаття надійшла до редакції журналу 7 травня 2014 року.